

Økt lønnsomhet i torskesektoren

Sluttrapport Arbeidspakke 1 – Politiske og institusjonelle samfunnsbindinger

Bent Dreyer, Petter Holm (Universitetet i Tromsø) og Edgar Henriksen

Nofima er et næringsrettet forskningsinstitutt som driver forskning og utvikling for akvakulturnæringen, fiskerinæringen og matindustrien.

Nofima har om lag 350 ansatte.

Hovedkontoret er i Tromsø, og forskningsvirksomheten foregår på fem ulike steder: Ås, Stavanger, Bergen, Sunndalsøra og Tromsø

Hovedkontor Tromsø:

Muninbakken 9–13
Postboks 6122 Langnes
NO-9291 Tromsø

Ås:

Osloveien 1
Postboks 210
NO-1431 ÅS

Stavanger:

Måltidets hus, Richard Johnsgate 4
Postboks 8034
NO-4068 Stavanger

Bergen:

Postboks 1425 Oasen
NO-5828 Bergen

Sunndalsøra:

Sjølseng
NO-6600 Sunndalsøra

Felles kontaktinformasjon:

Tlf: 02140
E-post: post@nofima.no
Internett: www.nofima.no

Foretaksnr.:

NO 989 278 835

Rapport

	ISBN: 978-82-8296-275-9 (trykt) ISBN: 978-82-8296-276-6 (pdf) ISSN 1890-579X
<i>Tittel:</i> Økt lønnsomhet i torskesektoren - Sluttrapport Arbeidspakke 1 - Politiske og institusjonelle samfunnsbindinger	<i>Rapportnr.:</i> 12/2015 <i>Tilgjengelighet:</i> Åpen
<i>Forfatter(e)/Prosjektleder:</i> Bent Dreyer, Petter Holm (UiT) og Edgar Henriksen	<i>Dato:</i> 10. februar 2015
<i>Avdeling:</i> Næring og bedrift	<i>Ant. sider og vedlegg:</i> 13
<i>Oppdragsgiver:</i> Fiskeri- og havbruksnæringens forskningsfond (FHF)	<i>Oppdragsgivers ref.:</i> FHF#900543
<i>Stikkord:</i> Samfunnsbindinger, svak lønnsomhet, svekket legitimitet.	<i>Prosjektnr.:</i> 21130
<i>Sammendrag/anbefalinger:</i> Rapporten gir en oversikt over aktivitet og funn i programmet «Økt lønnsomhet i torskesektoren» - Arbeidspakke 1. Programmet ble startet opp i 2011, og Arbeidspakke 1 - Politiske og institusjonelle samfunnsbindinger - var den aktiviteten i programmet som fikk størst oppmerksomhet i oppstartsfasen. Hensikten med denne aktiviteten i programmet var å redegjøre for de eksisterende rammevilkårene – og de historiske intensjonene som lå til grunn for disse. Den kunnskapsplattformen som ble utviklet i denne arbeidspakken skulle danne grunnlaget for aktivitetene i de øvrige arbeidspakkene. I tillegg var det i programbeskrivelsen lagt opp til at den skulle avsluttes tidligere enn de øvrige arbeidspakkene. Rapporten er organisert på følgende måte. Først redegjøres det for intensjonene med arbeidspakken og hvordan arbeidet i pakken har vært organisert. Deretter gis det et kort sammendrag av de sentrale forskningsresultatene i arbeidspakken. Deretter gis det en oversikt over de ulike leveransene fra aktiviteten i arbeidspakken. Avslutningsvis inneholder rapporten en del om implikasjonene fra forskningsresultatene for de øvrige arbeidspakkene i programmet og næringspolitikken.	
<i>English summary/recommendation:</i> Work Package 1 - Political and institutional social bonds - was the activity in the program that got the most attention in the startup phase in 2011. The purpose was to clarify the existing political framework - and the historical intentions underlying these. The knowledge developed in this work package was to form the basis for the activities of the other work packages. Hence, the program description envisaged that it should be terminated earlier than the other work packages. The results of the work package indicates that if the purpose of the politics is to create a competitive industry based on landings of groundfish, biological and economic sustainability must be a priority. A greater freedom of economic organization is one of the recommendations. However, closure of the commons has resulted in fishing rights have, perhaps unintentionally, become very valuable and created winners and losers. The distributional effects in favor a privileged small group, has raised increasingly stronger questions about legitimacy in how resources are allocated.	

Innhold

1	Innledning	1
2	Mål, resultater og implikasjoner	4
2.1	Sentrale forskningsresultater	4
2.1.1	Resultater 2011	5
2.1.1	Resultater 2012	5
2.1.2	Resultater 2013	6
2.1.3	Resultater 2014	6
2.2	Implikasjoner	7
3	Leveranser Arbeidspakke 1	9
3.1.1	Leveranser 2011	9
3.1.2	Leveranser 2012	9
3.1.3	Leveranser i 2013	10
3.1.4	Leveranser 2014	11
3.1.5	Andre leveranser med relevans og tilknytning til arbeidspakken	11
3.1.6	Undervisning.....	11
3.1.7	Veiledning masteroppgaver	12
3.1.8	Randsoneprosjekter	12
3.1.9	Invitasjoner/møter	12

1 Innledning

I FHF's programbeskrivelse heter det at;

Hensikten med dette forskningsprogrammet er å utvikle økt kunnskap om hvorfor torskesektoren over tid har hatt svak lønnsomhet. Slik kunnskap skal være grunnlaget for å komme med forslag til tiltak som kan bidra til å øke lønnsomheten i torskesektoren.

Intensjonen er samtidig å bidra til å utvikle faglig og teoretisk kunnskap som øker forståelsen av hvordan bedre samspill mellom offentlig forvaltning og næring kan øke verdiskaping med utgangspunkt i fornybare fellesressurser.

Det er et mål med programmet å utvikle et sterkt samfunnsvitenskapelig miljø som har en unik kompetanse om hvordan nasjonale offentlige reguleringer av fangst og produksjon fra ville bestander påvirker næringens internasjonale konkurransekraft, struktur og lønnsomhet.

Med utgangspunkt i programbeskrivelsen er programmet organisert i følgende fem arbeidspakker, med tilhørende arbeidspakkeledere:

- AP 1: Politiske og institusjonelle samfunnsbindinger – professor Petter Holm
- AP 2: Sektorens rammebetingelser og regelverk – forsker Øystein Hermansen
- AP 3: Økonomiske rammebetingelser i Norge – forsker Bjørn Inge Bendiksen
- AP 4: Markedsbasert høsting – forsker John R. Isaksen
- AP 5: Miljøutfordringer og lønnsomhetsforhold – forsker Petter Olsen

Denne sluttrapporten retter oppmerksomheten mot aktiviteten i AP 1: Politiske og institusjonelle samfunnsbindinger. I henhold til programbeskrivelsen er målene med denne arbeidspakken følgende:

- Å utvikle økt kunnskap om hvilke politiske og institusjonelle samfunnsbindinger som er knyttet til norsk torskesektor.
- Å utvikle økt forståelse for bakgrunn og kontekst for etablering/avvikling av slike politiske og institusjonelle samfunnsbindinger.
- Å sammenligne politiske og institusjonelle samfunnsbindinger med tilsvarende bindinger i torskesektoren med andre deler av norsk sjømatnæring og øvrig norsk industri.

Arbeidspakken har vært ledet av Professor Petter Holm fra Norges arktiske universitet. I tillegg har Professor Jesper Råkjær fra Århus Universitet vært engasjert. Seniorforsker Edgar Henriksen fra Nofima har også vært sentral i forskergruppen. Programleder Bent Dreyer fra Nofima har vært koordinator for aktiviteten opp mot aktiviteten i de øvrige arbeidspakkene. Samtidig har en aktiv styringsgruppe og referansegruppe vært viktig for valg av innretning og diskusjonspartnere. Styringsgruppen har hatt en ulik sammensetning, men i siste fase har den bestått av følgende;

Styringsgruppe	Varamedlemmer
Johnny Caspersen – Casper AS (leder)	Mikal Steffensen, Klotind AS
Thomas Farstad – styret i FHF (nestleder)	Janita Arhaug – styret i FHF
Kjell Ingebrigtsen – Norges Fiskarlag	Karl Viktor Solhaug – Norges Fiskarlag
Tommy Torvanger – Nergård AS	Arne Karlsen – Nergård AS
Sverre Johansen – FHL	Kristin Alnes – FHL
Johan H. Williams – NFD (observatør)	NFD stiller med vara etter behov /egen vurdering
Berit Anna Hanssen – FHF-ansvarlig	

Ettersom det i programbeskrivelsen var lagt opp til aktivitet i programmet i tre driftsår, og oppstart av programmet var våren 2011, har aktiviteten foregått i perioden vår 2011 til vår 2014. Samtidig er en del av leveransene fra arbeidspakken rettet mot internasjonale fagjournaler med lange prosesser for publisering. Det innebærer at det fortsatt vil komme leveranser fra arbeidspakken etter at den formelt er avsluttet.

Det er gjennomført møter med styringsgruppen to ganger i året. I tillegg har resultater fra arbeidspakken blitt presentert for referansegruppen for andre arbeidspakker når dette har vært naturlig. Det er holdt mange fagpresentasjoner og skrevet fyldige referat fra disse møtene.

Det er laget en egen nettside for programmet hvor både mål, organisering og resultater fortløpende legges ut (<http://www.torskeprogrammet.no>). I tillegg har denne nettsiden en link både til FHF's og Nofimas egne hjemmesider. Det er laget årlige og halvårslige statusrapporter for aktiviteten i torskeprogrammet – hvor også aktivitet og leveranser fra de enkelte arbeidspakker omtales. Denne sluttrapporten bygger naturlig nok på disse statusrapportene.

Administrative rapporter/statusrapporter/referater

2011:

- Isaksen, J.R. (2011). Styringsgruppegruppemøte 21.09., Møtereferat, 26.09., 7.s.
- Dreyer, B. (2011). Presentasjon av rammeprogrammet – økt lønnsomhet i torskesektoren, Arbeidsmøte med Jesper Råkjær fra Universitetet i Ålborg, Tromsø, 24.08.
- Dreyer, B. (2011). Presentasjon av rammeprogrammet – økt lønnsomhet i torskesektoren, Presentasjon for det faglige rådet til Nofima Marked, Tromsø, 29.04.
- Isaksen, J.R. (2011). Styringsgruppegruppemøte 25.03., Møtereferat, 07.04., 5.s.
- Dreyer, B. (2011). Presentasjon av rammeprogrammet – økt lønnsomhet i torskesektoren, Oppstartsmøte Styringsgruppen, Tromsø, 25.03, Oslo.
- Dreyer, B. (2011). Presentasjon av rammeprogrammet – økt lønnsomhet i torskesektoren, Arbeidsmøte med Sveinn Margeirsson, Matis, Tromsø, 22.02.
- Dreyer, B. (2011). Presentasjon av rammeprogrammet – økt lønnsomhet i torskesektoren, Presentasjon for Aker, Oslo, 07.02.
- Boge, L. (2011). Kunnskap skal gi lønnsomhet, Nyhetssak på nettside, Nofima, 27.01

2012:

- Bendiksen, B.I., B. Dreyer, Ø. Hermansen, P. Holm, J.R. Isaksen & P. Olsen (2012). Økt lønnsomhet i torskesektoren – Status for 1. halvår 2012, Rapport Nofima, september.
- Isaksen, J.R. (2012). Referat fra styringsgruppegruppemøte i programmet for økt lønnsomhet i torskesektoren, 6. september 2012. Internt notat, Nofima, Tromsø, 13.09.

- Solheim, W. (2012). Gjennomgang av programmets nettside, Presentasjon for styringsgruppen, 6. september.
- Dreyer, B. (2012). FHF's program – Økt lønnsomhet i torskesektoren, Presentasjon for LO, Tromsø, 23.04.
- Dreyer, B. (2012) Nofimas fiskeriaktiviteter, Presentasjon for styret i NFRs forskningsprogram Havet og kysten, Framsenteret, Tromsø, 12.04.
- Isaksen, J.R. (2012). Referat fra styringsgruppemøte i programmet for økt lønnsomhet i torskesektoren, 8. februar 2012. Internt notat, Nofima, Tromsø. 27.02.
- Dreyer, B. (2012). FHF's rammeprogram, Presentasjon på kontaktmøte FKD, 15.02.
- Dreyer, B. (2012). Statusrapport 2011, foredrag holdt på styringsgruppemøte, 08.02.
- Bendiksen, B.I., Dreyer, B., Hermansen, Ø., Holm, P., Isaksen, J.R. & P. Olsen (2012). Økt lønnsomhet i torskesektoren – Status for driftsåret 2011, Rapport Nofima, februar. http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/04/statusrapport-torskeprogrammet-2011_1.pdf
- Dreyer, B. (2012). Presentasjon av FHF-programmet - Økt lønnsomhet i torskesektoren, Foredrag kontaktmøte Norges Råfisklag, 03.01.
- Dreyer, B. (2012). Presentasjon av FHF-programmet – Økt lønnsomhet i torskesektoren, Foredrag kontaktmøte Norges Råfisklag, 03.01.

2013:

- Pedersen, M. (2013). Statusrapport Torskeprogrammet, Foredrag for FHF's styre, Oslo, 11.12.
- Bendiksen, B.I., B. Dreyer, Ø. Hermansen, P. Holm, J.R. Isaksen & P. Olsen (2013). Økt lønnsomhet i torskesektoren – Status for 1. halvår 2013, Rapport Nofima, oktober.
- Isaksen, J.R. (2013). Referat fra styringsgruppemøte i programmet for økt lønnsomhet i torskesektoren, 16. september 2013. Internt notat, Nofima, Tromsø. 24.09.
- Dreyer, B. (2013). Statusrapport 1. halvår 2012, foredrag holdt på styringsgruppemøte, 06.09.
- Dreyer, B. (2013). Statusrapport 1. halvår 2013, foredrag holdt på styringsgruppemøte, 06.09.
- Bendiksen, B.I., B. Dreyer, Ø. Hermansen, P. Holm, J.R. Isaksen & P. Olsen (2013). Økt lønnsomhet i torskesektoren – Status for 2012, Rapport Nofima, februar. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/04/statusrapport-torskeprogrammet-driftsaaret-2012.pdf>
- Isaksen, J.R. (2013). Referat fra styringsgruppemøte i programmet for økt lønnsomhet i torskesektoren, 4. og 5. februar 2013. Internt notat, Nofima, Tromsø. 14.02.
- Dreyer, B. (2013). Statusrapport 2012, foredrag holdt på styringsgruppemøte, 05.02.

2014:

- Bendiksen, B.I., B. Dreyer, Ø. Hermansen, P. Holm, J.R. Isaksen & P. Olsen (2014). Økt lønnsomhet i torskesektoren – Status for 1. halvår 2014, Rapport Nofima, september.
- Dreyer, B. (2014). Torskeprogrammet, foredrag holdt for styret i Norges Råfisklag, 17.09.
- Dreyer, B. (2014). Statusrapport 1. halvår 2014, foredrag holdt på styringsgruppemøte, 08.09.
- Dreyer, B. (2014). Statusrapport 2013, foredrag holdt på styringsgruppemøte, 04.02.
- Isaksen, J.R. (2014). Referat fra Styringsgruppemøte i Torskeprogrammet, Nofima, Tromsø. 12.02.

2 Mål, resultater og implikasjoner

Hensikten med dette kapitlet er å gi en oversikt over sentrale funn i arbeidspakke 1. Pakken har koblingspunkter mot en rekke forskningsprosjekter som har foregått utenfor programmet. Blant annet har oppdragsgiver og styringsgruppen vært opptatt av at resultatene skulle være viktig i politiske prosesser, og bidra til randsoneprojekter finansiert av andre kilder. Dette er trukket fram i egne avsnitt, i de tilfeller der det har særlig relevans for denne arbeidspakken.

2.1 Sentrale forskningsresultater

Dette avsnittet oppsummerer resultatene fra arbeidspakke 1. Gjennomgangen er basert på statusrapportene fra de ulike driftsårene i programmet.

Sentrale virkemidler

- Havressursloven
- Deltakerloven m/ulike former for leveringsplikt
- Hovedavtalen
- Fiskesalgslagsloven (Råfiskloven)
- Fangstreguleringene
- Generell næringslovgivning

Sentrale utfordringer

- Krevende biologi (Store svingninger i kvoter, kvalitet og tilgjengelighet).
- Dårlig samspill mellom ulike ledd i verdikjedene (Lite handlingsrom for økonomisk organisering)
- Teknologiske endringer bidrar til effektivisering (færre ansatte og økt konsentrasjon). De generelle produktivitetskravene i den nordiske næringslivsmodellen forsterker tilbøyeligheten til å effektivisere for å kunne konkurrere om arbeidskraft.
- Kravet om miljømessig bærekraft fører til lukking av fiskeriene og fjerning av subsidier (konflikt mellom økonomisk og sosial bærekraft).
- Lukkede fiskerier der det er gitt anledning til å strukturere, har ført til sterk økning av verdien av fiskerettigheter. Dette gir utfordringer når det gjelder fordeling og legitimitet.
- Globalisering av handel og produksjon fører til endret lokalisering av ulike ledd i verdikjeden (store deler av produksjonen flyttes til lavkostland).
- Internasjonal konkurransekraft (Sektoren må konkurrere i en åpen økonomi om globale kunder, medarbeidere og kapital i et høykostland).

Sammenligning

- Hvitfisksektoren er den sektoren som har de mest ambisiøse og detaljerte rammevilkårene i villfisknæringen.
- Hvitfisksektoren har dårligst lønnsomhet og har den mest fragmenterte strukturen i villfisksektoren.
- Villfisksektoren har langt strengere rammevilkår når det gjelder økonomisk organisering enn oppdrettssektoren.
- Rammevilkårene til norsk hvitfisksektor er mer ambisiøse og detaljerte enn i andre sammenlignbare land. Særlig gjelder dette begrensinger handlingsrommet for økonomisk organisering.
- Strukturen i hvitfisksektoren er mer fragmentert enn i sammenlignbare land.

- Norge, i likhet med andre land, sliter med å finne fram til robuste og legitime avveininger mellom økonomisk og sosial bærekraft.

2.1.1 Resultater 2011

I 2011 var arbeidet fokusert på de to første delmålene, med særskilt vekt på den historiske bakgrunnen for den rollen fiskeriene har fått som samfunnsbærende sektor på kysten. Særlig har den rollen filetproduksjonen hadde som et ledd i moderniseringen av den nordlige landsdelen fått mye oppmerksomhet. En av leveransene fra arbeidspakken var en analyse av moderniseringsprosjektet, med særlig vekt på å forstå den kontrakten som her ble skapt mellom fiskerisektoren og samfunnet. I forlengelsen av dette ble det analysert hvordan rammebetingelsene for fiskeindustrien har endret seg over tid, og hvordan dette har påvirket sektorens mulighet for å oppfylle de samfunnsmessige forventninger som i dag stilles til den.

2.1.1 Resultater 2012

Også i 2012 ble oppmerksomheten rettet mot de to første delmålene, med særskilt vekt på den historiske bakgrunnen for den rollen fiskeriene har fått som den samfunnsbærende sektoren på kysten. Den skulle i hovedsak løse to problemer: Sørge for at fiskerne fikk bedre betalt for fisken og samtidig bidra til modernisering og industrialisering av den nordlige landsdelen. En av leveransene fra arbeidspakken er en analyse av moderniseringsprosjektet, med særlig vekt på å forstå den «samfunnskontrakten» som her ble skapt mellom fiskerisektoren og samfunnet. I forlengelsen av dette har vi også sett på hvordan rammebetingelsene for fiskeindustrien har endret seg over tid, og hvordan dette har påvirket sektorens mulighet for å oppfylle de samfunnsmessige forventninger som stilles til den. I det følgende refereres de viktigste funnene.

Filétindustrien ble etablert i allianse med fiskernes organisasjoner, med sterkt bifall og oppbakking av lokale politikere og med Storting og Regjering som tilrettelegger og finansieringskilde. Både eksportlovgivning og deltakerlov ble endret, eller dispensert fra, for å støtte opp under satsingen. En av tilretteleggingene var industrieide trålere, knyttet til bestemte konsern og bedrifter, som skulle sikre industriell produksjon hele året. Legitimiteten ble ivaretatt gjennom å sikre leveranser for fiskere. Resultatet ble ikke at filetindustri erstattet konvensjonell industri, men kom på toppen av en voksende konvensjonell sektor. Oppbyggingen skjedde i en periode (60- og begynnelsen av 70-tallet) der næringen mottok store subsidier. Gjennom denne satsingen ble det etablert en «samfunnskontrakt» der det offentlige, med filétindustri og tilhørende trålere som virkemiddel, ble stående som garantist for sysselsetting og bosetting på kysten av Nord-Norge – og Finnmark i særdeleshet. Etter den sterke ekspansjonen på 1960-tallet har filét som produksjonsform gradvis tapt terreng. Antakelsen om filét, og spesielt fryst filét, som markedsvinner viste seg ikke å holde stikk og konvensjonelle produkter har gitt bedre mulighet til å konkurrere om fiskernes råstoff. Filétbedriftene har i hele perioden slitt med lønnsomheten. Antallet norske bedrifter med filét som viktigste produksjonsform har derfor blitt redusert fra 100 på begynnelsen av 1970-tallet til 10 i 2012. Forklaringene på manglende lønnsomhet og tilbakegangen er sammensatt og handler om sterk konkurranse i markedene, bortfall av subsidier, uthuling av trålernes leveringsplikt, globalisering av produksjonen og handel med fiskevarer og et svært høyt norsk kostnadsnivå i en «oljesmurt økonomi». Når denne industrien bygges ned, støter det an mot de sterke forventningene som ble etablert i den gamle "samfunnskontrakten" og utviklingen framstår som en sammenhengende krise. Krisen er uttrykk for spenningsforholdet som oppstår ved at

filétbedrifter, med tilhørende trålere, forventes å ivareta et samfunnsansvar samtidig som de skal være konkurransedyktige aktører i et globalisert fiskevaremarked.

Analysen vakte betydelig offentlig interesse og medførte en rekke presseoppslag og en begrenset avisdebatt.

2.1.2 Resultater 2013

I 2013 ble oppmerksomheten rettet mot det siste delmålet, samtidig med at arbeidet med de to første delmålene fortsatte. Den sentrale leveransen fra arbeidspakken er en analyse av moderniseringsprosjektet i fiskeriene, med særlig vekt på å forstå den «samfunnskontrakten» som her ble skapt mellom fiskerisektoren og samfunnet. I forlengelsen av dette ble det også analysert hvordan rammebetingelsene for fiskeindustrien endret seg over tid, og hvordan dette har påvirket sektorens mulighet for å oppfylle de samfunnsmessige forventninger som stilles til den.

I første halvdel av 2013 skiftet arbeidet empirisk fokus - fra filetindustrien til flåteleddet. Når det gjelder spørsmålet om samfunnskontrakten, har allmenningsprinsippet, med fri adgang, sammen med kravet til at bare aktive fiskere kan eie fiskefartøyer, dannet de sentrale elementer i samfunnskontrakten fra gammelt av. I løpet av 1970- og 1980-tallet kom det internasjonale gjennombruddet for et nytt havrettsregime, der hensynet til bærekraftig forvaltning av fiskebestandene stod sentralt. Etter hvert som dette regimet ble iverksatt, kom det til å utfordre de etablerte institusjoner i fiskeriene. Et viktig gjennombrudd for det nye regimet, i norsk sammenheng, kom i løpet av 1989, da grunnen ble lagt for en lukking av den norske fiskeriallmenningen. I analysen av samfunnskontrakten ble det fokusert på denne prosessen, med fiskestoppen 18. april, etableringen av trålstigen og fartøykvoteordningen som sentrale hendelser. I løpet av 1989 ble grunnen lagt for en ny samfunnskontrakt, som dels videreførte elementer fra det gamle, men innenfor helt nye rammer. Siden lukkingen av fiskeriallmenningen skjedde omtrent samtidig med nedbyggingen av Hovedavtalen og fiskerisubsidiene, la det grunnen for en ny type relasjon mellom fiskerne og samfunnet.

Samtidig med videreføringen av arbeidet med utforming og endring av samfunnskontrakten i norsk sammenheng, startet en komparativ analyse, der den norske samfunnskontrakten for fiskeriene ble sammenliknet med situasjonen i andre land. I 2013 ble en sammenlikning av Norge, Island, Færøyene og Grønland startet. Her ble fellestrekk og variasjoner i samfunnskontrakten i fiskeriene i disse landene sammenliknet, med et empirisk fokus på etableringen av formelle ressursforvaltningsregimer. Når det gjelder det tredje delmålet i arbeidspakken, sammenlikning av de institusjonelle samfunnsbindinger i torskesektoren med andre deler av norsk sjømatnæring og øvrig norsk industri, ble det gjennomført en analyse av petroleumsindustrien. I dette arbeidet, som bygget på tidligere arbeid om filetindustrien, sammenliknes rammevilkårene i filetindustrien med det som gjelder for petroleumssektoren. Der distriktpolitiske og sysselsettingsmessige mål har vært knyttet til fiskerisektoren, har petroleumsindustriens samfunnsoppdrag blitt oppgjort i form av en ressurskatt. Fordi overgangen til en "oljesmurt økonomi" også påvirker rammebetingelsene for fiskeindustrien, rettet dette arbeidet oppmerksomheten mot konsekvensene for fiskeriene.

2.1.3 Resultater 2014

På grunn av sen oppstart av programmet (mars) ble det vedtatt å flytte avslutningsdatoen for denne arbeidspakken til sommeren 2014. I 2014 har oppmerksomheten vært rettet mot samfunnskontrakten og moderniseringen av denne. Resultatene fra denne arbeidspakken har blitt anvendt i tre viktige

retninger. Sommeren 2014 ble et stort historisk verk om norsk sjømatnæring ferdig og utgitt. Sentrale leveranser i denne arbeidspakken ble innarbeidet i det siste bindet som tar for seg den nære fiskerihistorien. Dette gjelder spesielt analysen av reformuleringen av samfunnskontrakten i fiskeriene som kom i løpet av 1989 i forbindelse med torskekrisen, behandlet i kapittel 6 «Aldri mer 18. april», samt analysen av norske fiskeriers status og utviklingsmuligheter, behandlet i kapittel 13 «Verdens fremste sjømatnasjon?».

Videre fikk forskerne i denne arbeidspakken oppdrag fra det offentlige utvalget om å levere en delutredning om samfunnskontrakter i sjømatsektoren. Rapporten ble levert i august og presentert på seminaret «Økt lønnsomhet i torskesektoren». I rapporten gis det en gjennomgang av historikken bak og utformingen av dagens samfunnskontrakter i norsk sjømatnæring. Her blir det påpekt sentrale utfordringer som torskesektoren har og behovet for å modernisere samfunnskontraktene i denne sektoren. I rapporten foretas også en sammenlikning av samfunnskontrakten i hvitfisk, pelagisk og oppdrett. Generelt påpeker rapporten at det er behov for å styrke den globale konkurransekraften, få til et bedre samspill mellom de ulike ledd av verdikjeden og redusere økonomisk sløsing med verdifulle fiskeressurser. Forfatterne beskriver de mulighetene som eksisterer, fra å forlenge dagens kontrakter til en langt mer liberal utforming. Rapporten inviterer til debatt, og har fått stor oppmerksomhet.

I tillegg har aktiviteten vært rettet mot å avslutte arbeidspakken. Her har oppmerksomheten særlig vært rettet mot hvordan andre fiskerinasjoner har modernisert og utformet sine samfunnskontrakter. En sammenliknende analyse av samfunnskontrakter i fiskeriene i Norge, Island og Grønland er gjennomført og ble akseptert som artikkel i Marine Policy i januar 2015. Sammenlikningen av disse tre land er interessant fordi alle har en økonomisk politikk forankret i den nordiske velferdsmodellen. Samtidig har de tre lands fiskerier ulik historisk utvikling og betydning som basisnæring på kysten. Sammenlikningen viser at det – til tross for ulik økonomisk kontekst og politisk setting – er en aktiv diskusjon om samfunnskontrakten, særlig i spenningsfeltet mellom sosial og økonomisk bærekraft.

Mens det var stor entusiasme for at landene tok nasjonal kontroll over ressursene ved innføring av økonomiske soner, skjedde innføring av nasjonale regimer for ressurskontroll motvillig og nærmest som en siste utvei. Selv om en sentral begrunnelse for lukking har vært å sikre økonomisk bærekraft for gjenværende aktører, kom det som en overraskelse for beslutningstakerne at rettighetene raskt ble så verdifulle. Dette har gjort at de som er innenfor har gått fra å være skeptiske til å bli sterke forsvarene av regimet, mens systemets legitimitet svekkes av fordelingsvirkningene. Stadig færre får del i en ressurs som i alle landene defineres som felleskapets eiendom.

Leveransene og analysene som har blitt gjennomført i denne arbeidspakken vil være nyttig for arbeidet i de andre arbeidspakkene. Det vil også bli interessant å se i hvor stor grad konklusjonene fra denne arbeidspakken blir vektlagt i det offentlige utvalget som legger fram sine konklusjoner i disse dager. Med basis i denne NOU-en vil det i 2015 bli laget en ny stortingsmelding om sjømatindustrien.

2.2 Implikasjoner

En viktig intensjon med Arbeidspakke 1 er å utvikle kunnskap om hvilke rammevilkår som preger hvitfisksektoren, hvilken effekt disse har og hvilke alternativer som fins for å justere rammevilkårene og for å øke konkurransekraften i sektoren. Rammevilkårene er sammensatte og endres over tid. Dels er de formet av markedene og den generelle økonomiske politikken, men også gjennom de prioriteringene som har vært og er lagt til grunn for fiskeripolitikken.

I dette avsnittet rettes oppmerksomheten mot rammevilkårene i sektoren. En grunnleggende konklusjon er at sektoren må ha rammevilkår som er basert på biologisk bærekraft. Det innebærer stor usikkerhet knyttet til kvotenivå, tilgjengelighet og leveringsevne. Næringen er også lokalisert i et høykostland hvor den må konkurrere med næringer med høy lønnsomhet om arbeidskraft. Samtidig er den avhengig av å være konkurransedyktig i et globalt matvaremarked med krevende kunder som stiller høye krav til kvalitet, kontinuitet og pris.

En sentral utfordring vil derfor være hvordan sektoren skal oppnå global konkurransekraft innenfor biologisk bærekraftige rammer og vilkår satt av etablert distriktpolitikk og fiskeripolitikk.

Resultatene fra arbeidspakken indikerer at dersom målet er en konkurransedyktig verdiskapning basert på landinger av hvitfisk, så må biologisk og økonomisk bærekraft prioriteres. Det innebærer at rammevilkårene må justeres i forhold til en slik prioritering. Særlig peker resultatene i retning av økt frihet til økonomisk organisering. Dette innebærer at institusjonelle sperrer som setter grenser for hvordan verdikjeden kan organiseres bør reduseres eller fjernes. Dette vil nødvendigvis føre til at antall aktører reduseres og at ambisjonene om hva hvitfisksektoren skal bidra med i form av sysselsetting og bosetting, må justeres til samme nivå som øvrig norsk næringsliv.

En viktig dimensjon av økonomisk organisering i villfisksektoren er førstehåndsmarkedet. Her viser funn i denne arbeidspakken og de øvrige arbeidspakkene potensial til forbedring. Særlig vil økt verdiskapning i sektoren være avhengig av at kontrollfunksjonen forbedres slik at kvoteregnskapet blir riktig. Videre må gode incentivsystemer knyttet til kvalitet og større kontinuitet i leveranser etableres. En særlig utfordring knyttet til førstehåndsmarkedet er at systemet bør ha høy legitimitet hos alle parter som operer i dette markedet når det gjelder prissetting og handelsbetingelser.

Et sentralt funn i arbeidspakken er at selv om andre sammenlignbare land har valgt andre rammevilkår for sin hvitfisknæring, har de ikke klart å løse den fundamentale konflikten mellom økonomisk og sosial bærekraft. Når næringer utsettes for global konkurranse blir svaret ofte teknologiske- og organisatoriske innovasjoner. Dette fører som regel til konsentrasjon uavhengig av forskjeller i reguleringsregime. Lukking av allmenningen for å sikre biologisk og økonomisk bærekraft har medført at fiskerettigheter har raskere, og kanskje også utilsiktet, blitt svært verdifulle. Når effektiviseringsprosessene går på bekostning av sosial bærekraft og har gitt fordelingsvirkninger til fordel for privilegerte rettighetshavere, stilles det stadig sterkere spørsmål med legitimiteten.

Med basis i disse funnene kan en mulig løsning på disse utfordringene være å innføre ressursrentebeskatning for å sikre legitimiteten og næringens bidrag til samfunnet. En annen tilnærming vil være å videreføre og utvikle rammevilkår som skal beskytte og dempe de mest uheldige strukturelle effektene for sårbare aktører og samfunn.

3 Leveranser Arbeidspakke 1

Hensikten med dette kapittelet er å gi en oversikt over ulike leveranser fra Arbeidspakke 1.

3.1.1 Leveranser 2011

Dreyer, B. (2011). Fiskerinæringen frem fra glemselen - et historisk perspektiv på utviklingen i næringen, ispedd noen vyer for fremtiden, Foredrag på Sparebanken Nord-Norges fiskeritreff, Tromsø, 28.12. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/sparebanken-romjula-2011-mnotat.pdf>

Holm, P. (2011). Presentasjon av aktivitet og status i arbeidspakke 1, Foredrag holdt for styringsgruppen, Tromsø, 21.09.

Dreyer, B. (2011). Husmenn i eget matfat? En oversikt over utviklingen i nordnorsk fiskerinæring de siste tiår – og noen tanker om veien videre, Foredrag holdt på Husøydagene, 20.08. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/husoydagene-2.pdf>

3.1.2 Leveranser 2012

Finstad, B.-P, E. Henriksen & P. Holm (2012). Fra krise til krise – forventninger og svik i norsk fiskerinæring, Vekst og fall i nordnorsk fiskeindustri, Økonomisk Fiskeriforskning, (22), 1, s. 33-54. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/Finstad-Henriksen-Holm-ny.pdf>

Henriksen, E. (2012). Filétindustri i konkurranse om innsatsfaktorer. Foredrag seminar UiTØ, 15.11. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/Filetindustri-i-konkurranse-om-innsatsfaktorer.pdf>

Holm, P., K. Tveiterås & E. Henriksen (2012). Leveringsplikt og samfunnsansvar, Kronikk, Nordlys, november. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/Nordlys-kronikk-leveringsplikt-og-samfunnsansvar-november-2012.pdf>

Henriksen, E. (2012). Fra 100 til 10 filétbedrifter på 30 år – hvordan kan det forklares? Foredrag på LO-seminar, Tromsø, 11.10.

Holm, P., B.-P. Finstad & E. Henriksen (2012). Aker i nordavind!, Kronikk i Dagens Næringsliv, 09.11. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/DN-kronikk-Aker-i-nordavind-2012.pdf>

Holm, P. (2012). «Fra krise til krise»... en epilog. Foredrag på styringsgruppemøte i Torskeprogrammet, 06.09.

Holm, P. (2012). Fra krise til krise i filétnæringen. Foredrag på styringsgruppemøte i Torskeprogrammet, 06.09.

Henriksen, E., B.-P. Finstad & P. Holm (2012). Svar til Steinar Eliassen 2. Leserinnlegg i Fiskeribladet Fiskaren, 15.08. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/fiskeribladet-svar-til-eliassen-15-august-2012.pdf>

Henriksen, E., B.-P. Finstad & P. Holm (2012). Svar til Steinar Eliassen ("Åpent spørsmål til "de beste blant oss") om leveringsplikten. Leserinnlegg i flere aviser, Tromsø, juni/juli. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/leveringsplikten.pdf>

Henriksen, E. (2012). Riktig pris? Foredrag på årsmøtet i Kystfiskarlaget, Svolvær, 03.05. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/riktig-pris.pdf>

Henriksen, E. (2012). Innspill til fremtidsrettet fiskeripolitikk. Seminar for programkomiteen i SP, Harstad, 27.04. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/innspill-til-fremtidsrettet-fiskeripolitikk-sp.pdf>

Henriksen, E., B.-P. Finstad & P. Holm (2012). Politiske og institusjonelle samfunnsbindinger. Norsk sjømat, 4, s.14-18. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/institusjonelle-tilpasninger-for-en-global-fiskevarehandel-norsk-sjomat-21062012.pdf>

Henriksen, E. (2012). Er det fremdeles rom for å drive fiskeripolitikk? Foredrag for Nordland venstre, Stokmarknes, 03.03. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/er-det-fremdeles-rom-for-aa-drive-fiskeripolitikk.pdf>

3.1.3 Leveranser i 2013

Henriksen, E., P. Holm, K. Tveiterås & B.-P. Finstad (2013). Plikter til besvær. Kronikk i FiskeribladetFiskaren, 28.08. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-holm-p.-tveiteraas-k.-og-finstad-b.-p.-2013-plikter-til-besvaer-kronikk-i-fiskeribladetfiskaren-28.08..pdf>

Henriksen, E., P. Holm, K. Tveiterås & B.-P. Finstad (2013). Et oljesmurt Nord-Norge. Kronikk i Nordlys 20.8. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-holm-p.-tveiteraas-k.-og-finstad-b.-p.-2013-et-oljesmurt-nord-norge-kronikk-i-nordlys-20.08..pdf>

Holm, P. & J. Raakjær (2013). What's in it for society? The societal worth of fisheries. Paper presented at Mare, Amsterdam, June. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/holm-p.-og-raakjaer-j.-2013-what-s-in-it-for-society-the-societal-worth-of-fisheries.-paper-presented-at-mare-amsterdam-juni..pdf>

Henriksen, E. (2013). Fiskeri-Finnmark i en oljeøkonomi. Kyst og Fjord. Uke 22. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-2013-fiskerifinnmark-i-en-oljeokonomi.-kronikk-i-kyst-og-fjord-uke-22..pdf>

Henriksen, E. (2013). Fiskeri og oljenæring. Kronikk i Finnmarksposten, 13.06. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-2013-fiskeri-og-oljenaering-kronikk-i-finnmarksposten-13.06..pdf>

Henriksen, E. (2013). Råvarestrømmen ved innenlands og utenlands produksjon. Foredrag holdt på referansegruppemøte i Torskeprogrammet, 11.06. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-2013-raavarestormmen-ved-innenlands-og-utenlands-produksjon-foredrag-holdt-paa-referansegruppemote-i-torskeprogrammet-11.06..pdf>

Henriksen, E. (2013). Filetindustri i en oljesmurt økonomi. Foredrag holdt på konferansen «Lys i husan», Nordkapp, 18.04. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-2013-filetindustri-i-en-oljesmurt-okonomi.-foredrag-paa-konferansen-lys-i-husan-nordkapp-18.04..pdf>

Henriksen, E. (2013). Smått e' godt. Foredrag holdt på styringsgruppemøte i Torskeprogrammet, 05.02. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-2013-smaatt-e-godt-foredrag-holdt-paa-styringsgruppemote-i-torskeprogrammet-05.02.pdf>

Henriksen, E., P. Holm, K. Tveiterås & B.-P. Finstad (2013). Fiskerettigheter og samfunnsansvar. Kronikk i Finnmark Dagblad, 14.01. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/henriksen-e.-holm-p.-tveteraas-k.-og-finstad-b.-p.-2013-fiskerettigheter-og-samfunnsansvar-kronikk-i-finnmark-dagblad-14.01..pdf>

Holm, P. & K. Tveiterås (2013). Fiskeriforvaltning i bevegelse – Nordiske fiskerier, fra konvergens til divergens. Økonomisk Fiskeriforskning, 23(1), s. 15-28. <http://torskeprogrammet.no/wp-content/uploads/2014/03/PH-Fiskeriforvaltning-i-bevegelse.pdf>

Holm, P., K. Tveiterås, B.P. Finstad & E. Henriksen (2013). Lys i husan? Fisk og petroleum som modernitetsbærere i nord. I Svein Jentoft, Jens-Ivar Nergård, Kjell Arne Røvik (red). Hvor går Nord-Norge? Bind 3: Politiske Tidslinjer, 361-376. Stamsund: Orkana Akademisk.

3.1.4 Leveranser 2014

Holm, P. (2014). Mot en ny samfunnskontrakt. Innledning til MARA-seminar. NFH 21. november 2014.

Holm, P. (2014). Hva skal til for å øke verdiskapningen – rammebetingelsenes betydning. Foredrag på Fiskarlaget Nord's årsmøte. 12.09.

Andreassen, G. (2014). Kunnskap – nøkkelen til økt lønnsomhet, Foredrag på seminaret Økt lønnsomhet i torskesektoren på Nor-Fishing 2014, Trondheim, 19.08.

Holm, P. (2014). Lys i husan i verdens fremste fiskerinasjon? Foredrag på seminaret Økt lønnsomhet i torskesektoren på Nor-Fishing 2014, Trondheim, 19.08.

Henriksen, E. (2014). Barometer på fiskeindustrien. Foredrag holdt på Midt-Norsk Fiskerikonferanse, Kristiansund 3.-4. juni, 2014.

Henriksen, E. (2014). Pris, Marked, Mottak og litt til. Foredrag holdt på årsmøtet i Kystfiskarlaget, Bodø 8. og 9. mai.

Henriksen, E. (2014). Bedrift og virkemiddel – om den nordnorske fiskeindustrien med trålere. Regnskap og revisjon, 30(2) s. 130-142.

Henriksen, E. & P. Holm (2014), Samfunnskontrakten under press, Infoark, Nofima, Tromsø.

Holm, P., J. Raakjær, R. Becker Jacobsen & E. Henriksen (2014). Contesting the social contracts underpinning fisheries - Lessons from Norway, Iceland and Greenland. Marine Policy (in press).

Dreyer, B. (2014). Samfunnskontrakten i marin sektor, kronikk (upublisert).

3.1.5 Andre leveranser med relevans og tilknytning til arbeidspakken

Finstad, B.-P. (2014). Markedstilpasning og globalisering. Pål Christensen (red) Havet, fisken og oljen 1970–2014. Norges fiskeri- og kysthistorie, bind IV: 215-249. Bergen: Fagbokforlaget.

Holm P. (2014). Verdens fremste sjømatnasjon? Pål Christensen (red) Havet, fisken og oljen 1970-2014. Norges fiskeri- og kysthistorie, bind IV: 425-451. Bergen: Fagbokforlaget.

Holm, P, B.-P. Finstad & P. Christensen (2014). Aldri mer 18. april. Pål Christensen (red) Havet, fisken og oljen 1970–2014. Norges fiskeri- og kysthistorie, bind IV: 185-213. Bergen: Fagbokforlaget.

Holm, P. og E. Henriksen (2014). Mot en ny samfunnskontrakt - Rammevilkår, verdivalg og målkonflikter i sjømatsektoren, Rapport fra Norges Arktiske Universitet, august.

Forberg, B.T. (2013). Revolusjonerer 1000-årig tradisjon, Nyhetssak Nofima, 18.05.

Forberg, B.T. (2013). For mye torsk gir katolsk regulering, Nyhetssak Nofima, 30.03.

Bendiksen, B.I. & A. Iversen (2012). Verdikjedeanalyse hvitfisk, Notat Nofima til FKD.

Svorken, M., Ø. Hermansen & J.R. Isaksen (2012). Garantiordningen for fiskere, Nofimareport, 24/2012, Tromsø, juni.

Jørgensen-Dahl, A., P. Holm & D. Standal (2012). Fiskeflåtens fremtidige rammebetingelser - Et forprosjekt, Rapport Ocean Futures, mars.

3.1.6 Undervisning

Dreyer, B. (2014). Mastergradskurs - Strategisk næringsøkonomisk analyse av sjømatnæringen. UiT Norges Arktiske Universitet, vår.

Holm, P. (2014). Verdens fremste sjømatnasjon? Forelesning for SVF-1512 Fiskeri- og Havbruksvitenskap Bachelor.

3.1.7 Veiledning masteroppgaver

Tjosaas, S. (2014). Felles fjord - ulik fremtid? En komparativ stedsstudie av to tilsynelatende like fiskerisamfunn på vei i hver sin retning. Norges Arktiske Universitet - UiT, mai.

Björgvinsson, D.B. (2014). The Competitive Advantage of Nations: Has the Icelandic whitefish fillet industry created and sustained superior performance over the Norwegian industry? Masteroppgave i økonomi og administrasjon. Norges Arktiske Universitet - UiT, august.

Jenssen, A.H. (2013). Plikten koster – en bedriftsøkonomisk analyse av trålernes leveringsplikt. Masteroppgave, Norges Fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø, vår.

Nilssen, J. (2013). Strategivalg i usikre omgivelser – Sentrale egenskaper for økt lønnsomhet i norsk filetindustri. Masteroppgave, Norges Fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø, vår.

3.1.8 Randsoneprosjekter

- Kystfiske i Nord-Atlanteren - NORA
- Økonomiske konsekvenser av makrellkonflikten - FHF
- Utvikling av videreutdanningstilbud i FoU-strategi og – ledelse for sjømatnæringen og leveranse av to kurs – FHF
- NOU - Rammevilkår fiskeindustrien – Sekretariat/Utredning
- Struktur, lønnsomhet i marine verdikjeder – NFD (NOU)
- Bruk av permitteringer og utenlandsk arbeidskraft i fisketilvirkning– ASD
- Effekter av regelverk i oppdrett – FHF
- Miljøkonsekvenser av Næringsvirksomhet i nord
- Verdikjeden fra fisker til forbruker: Hvilken sammenheng er det mellom råstoffpris til fisker og prisen forbruker må betale?". FHF/Norges Råfisklag
- Lønnsom foredling av hvitfisk i Norge – hva skal til? – LO
- Produksjon i Kina; faktorer som påvirker markedet for hvitfisk, FHF
- EcoFishMan (EU)
- WhiteFish (EU)
- ACCESS (Arctic Climate Change, Economy and Society) (EU)
- MareFrame (EU)
- FoodIntegrity (EU)
- WhiteFishMaLL (EU),
- CRISP – Senter for forskningsdrevet innovasjon (sammen med HI og næringsaktører) (NFR)
- CATCH I og CATCH II (NFR)

3.1.9 Invitasjoner/møter

- Norges Råfisklag – Foredrag for styret (2014)
- Årsmøte Norges kystfiskarlag (8. og 9. Mai)
- Norges Råfisklag – årsmøte (21.-22.05 2014)
- Reguleringsmøte (vår/ høst 2011-2014)
- Finnmark Arbeiderpartis Fiskeriutvalg (2014)
- Troms Arbeiderparti (2014)

- Kystsamfunnskonferanse på Island (2014)
- Seminar – Norfishing (2014)
- Konferansen «Lys i husan» (2013)
- NNNs Fiskerikonferanse (2013)
- FHF's styre (2013)
- Torskekonferansen til Sjømatrådet (2013)
- Båtsfjord handelsstands fiskekjøpergruppe (2013)
- Sekretariatsarbeid i NOU
- Norges Råfisklag – Faglig oppdatering for administrasjonen (2013)
- Innspill Sjømatmeldingen (2012/13)
- Innspill LO – Økt lønnsomhet i Torskesektoren (2012/13)
- Arbeiderpartiet (2012)
- Seminar Fiskeri- og kystdepartementet (2012)
- Årsmøtet i Kystfiskarlaget (2012)
- Programkomiteen Senterpartiet (2012)
- Nordland Venstre (2012)
- Norges Råfisklags årsmøte (2012)
- Innspill Minisamråd, Stortinget (2012)
- Fiskeriministerens samråd (2012)
- Årsmøte FHL (2012)
- Næringspolitisk konferanse i Hammerfest (2012)
- LO (2012)
- Innspill Sjømat 2025 (2012)
- Innspill Næringskomiteen (2012)
- Konferansen – Sulsten på kunnskap (2011)
- Husøydagene (2011)

ISBN 978-82-8296-275-9 (trykt)
ISBN 978-82-8296-276-6 (pdf)
ISSN 1890-579X